

М.М. ЯСІНОК

канд. юрид. наук

Білопільський районний суд Сумської області

УДК 340.142

ПРО ДЕЯКІ ПОЛОЖЕННЯ, ЯКІ НЕОБХІДНО ЗНАТИ ПРИ ПІДГОТОВЦІ ДО ВИСТУПІВ В СУДОВИХ ДЕБАТАХ

Проаналізовано зміст підготовки учасників судового процесу до судових дебатів.

Будь-який процес передачі інформації, в тому числі й під час судових дебатів, переслідує ціль, донести до слухачів і, насамперед, до суду об'єктивно існуючі факти та обставини по справі й на цій основі переконати суд в правильності тих чи інших доказів.

На жаль сьогодні доводиться констатувати, що прокурори, адвокати, фахівці в галузі права, юрисконсульти, які приймають участь у судових засіданнях, часто не володіють прийомами судової риторики, психології, логіки. Їх промови майже кожного разу повторюються, є невиразними, а від цього нецікавими і, як наслідок, такі промови нікого і ні в чому не переконують. Все це є проблемою не лише самого промовця, але й процесуальною проблемою, бо підґрунтям судової промови є активна позиція сторін у судовому процесі, направлена на дослідження доказів. В іншому випадку надія переконати суд лише судовою промовою є завданням занадто складним. Таким чином, дослідження доказів у суді й судова промова є єдиним цілим.

Питання захисту прав, свобод та інтересів громадян, удосконалення судової риторики на основі процесуального права розкривалися в дореволюційних роботах П. Пороховщикова, А. Коні. В Україні дана проблема находила відображення у підручниках з цивільного процесу М. Штефана, В. Тертишнікова, В. Комарова, в навчальних посібниках С. Абрамовича, В. Кройтора.

Метою цієї статті є сприяння вдосконаленню та визначенню загальних правил та прийомів, які допоможуть учасникам судових процесів належним чином підготуватися до судових дебатів в цивільних, кримінальних та адміністративних справах. Її новизна міститься у поверненні уваги науковців та практиків до проблеми якісної підготовки фахівців до часті у судових дебатах.

Слово «дебати» походить від французького *debatre* і означає обговорення, полеміка, яка виникає після виступу [1]. Таким чином, дебати – це промова, звернута до суду та інших учасників судочинства, а також присутніх у залі при розгляді кримінальних, цивільних, адміністративних справ, в яких містяться висновки щодо тієї чи іншої справи [2]. Задачею судових промов є формування внутрішнього переконання суддів (присяжних, народних засідателів) у правильності тих висновків, які отримані у судовому засіданні під час дослідження доказів. Разом із тим необхідно мати на увазі, що, незважаючи на наявність загаль-

них правил побудови судових промов, вони за своїм змістом, як правило, є різними. Ця відмінність полягає в тому, що кожна сторона обґрунтовує свої судження, виходячи із тих завдань, які перед ними стоять. Які ж вимоги ставить перед судовим промовцем процесуальний закон? Так, стаття 318 КПК України зазначає, що дебати полягають у промовах прокурора, потерпілого і його представника, цивільного позивача або їх представників, захисника підсудного.

Учасники судового розгляду мають право в судових дебатах посилатися тільки на ті докази, які були досліджені в судовому засіданні [3]. Відповідно до ч.1 ст.193 ЦПК України, «у судових дебатах виступають з промовами особи, які беруть участь у справі. У цих промовах можна посилатися лише на обставини й докази, досліджені в судовому засіданні» [4].

Стаття 152 Кодексу адміністративного судочинства України передбачає, що судові дебати складаються із промов осіб, які беруть участь у справі. У цих промовах можна посилатися лише на обставини й докази, які досліджені в судовому засіданні [5].

Таким чином, можна зробити висновок, що для судових промовців різні процесуальні закони встановлюють єдині процесуальні правила, відповідно до яких і повинна складатися промова. Такими правилами є: а) дебати повинні ґрунтуватися лише на тих доказах, які були досліджені в судовому засіданні; б) в дебатах можуть приймати участь лише сторони судового процесу; в) дебати завжди проходять у формі усних виступів сторін; г) виступи сторін не обмежуються часовими обмеженнями, але вони повинні стосуватися лише суті справи.

Удалий виступ у судових дебатах пов'язаний, перш за все, з наполегливою та кропіткою роботою над матеріалами справи. У цій частині С.А. Матвієнко вказує, що така робота полягає: а) у досудовій підготовці до дебатів; б) підготовці під час дослідження доказів; в) заключній підготовці перед проголошенням промови [6]. Л. Дадерко не поділяє таку точку зору, вказуючи, що дробити єдиний процес «підготовки» на її складові є помилкою [7]. Разом із тим, необхідно зазначити, що дані позиції не є протилежними, бо мова у них йде про одні й ті ж дії.

Так, підготовка до судової промови, на думку А.Ф. Коні, полягає у досконалому знанні предмету, про який необхідно буде говорити [8]. Такі знання ритором набу-

ваються шляхом самостійного вивчення матеріалів справи. Під час такого «вивчення» проводиться попередній аналіз обставин та фактів, які мають своє закріплення у тих документах, на яких ґрунтується сам предмет справи. При цьому попередня підготовка передбачає і вибір найбільш ефективної тактики відстоювання своєї позиції в процесі. Така тактика полягає в обдумуванні й викладенні на аркуші паперу змісту запитань, які після ознайомлення із матеріалами справи, прокурор, адвокат чи представник вважають за необхідне поставити іншим учасникам процесу. Тобто на цьому етапі підготовки риторика до судової промови формується матеріально-правова та процесуальна позиції, які він буде займати у судовому процесі. Така робота повинна бути побудована, перш за все, з додержанням етичних норм. Щоб дослідження доказів не перетворилось у приниження честі й гідності учасників процесу [9].

Наступною складовою у підготовці риторика до судової промови є дослідження доказів у судовому процесі. Така робота зводиться до формулювання питань чи заявлених клопотань, які підготовлені під час ознайомлення зі справою, а також тих запитань, що виникли у сторін під час судового розгляду справи. Такі питання, як правило, повинні ставитись у послідовному розвитку подій, спокійною, тактовною, а не агресивною інтонацією. При цьому необхідно знати, з якою метою ставляться ті чи інші запитання. Надія на експромт у дослідженні доказів може привести до зворотного результату у дослідженні, бо, як правило, в таких випадках дослідження носить хаотичний характер. Якщо ж питання ставляться хаотично, на удачу, без урахування наявних доказів, що є у справі, заради показу того, що прокурор чи адвокат активно працюють в процесі, це призводить лише до плутаниці свідків, експертів та й самих учасників судового процесу, бо в кожному разі буде відсутній логічний зв'язок між отриманими результатами в дослідженні. Тому народним засідателям, присяжним та і самому суду дуже важко слідувати за таким ходом думок сторін. Більш того, така «тактична» побудова дослідження доказів викличе у суддів внутрішнє невдоволення роботою сторін, а в цьому разі сподіватися на переконання суду лише судовою промовою буде важко.

Незважаючи на те, що дослідження доказів повинно бути активним, однак така активність у спілкуванні повинна носити доброзичливий характер і ні яким чином не «виблискувати» невдоволеністю.

Таким чином, для цього етапу в підготовці до судової промови важливим є: а) досконале знання предмету дослідження тієї попередньої доказової бази, яка є в матеріалах справи; б) письмова підготовка до судового процесу; в) точна, тактична та логічна побудова судового процесу; г) неупередженість та етичність при дослідженні доказів.

Процесуальні кодекси України не передбачають можливості надання часу учасникам судового процесу для підготовки їх до судових дебатів. На нашу думку, це не є вірним. Ми хочемо бачити й чути судових ораторів, які блискуче ведуть свої промови з аналізом різного роду доказів, з використанням «крилатих фраз» порівнянь, а часу для такої підготовки закон їм не надає. Тому судові промови риторів від цього багато втрачають і не сприяють належному судовому захисту прав громадян.

У зв'язку з даними обставинами доцільним було б доповнити ч.3 ст.193 ЦПК України та ч.3 ст.151 КАС України таким реченням, а ст.317 КПК України доповнити частиною другою «Сторони або їх представники мають право заявляти клопотання перед судом про надання їм часу для підготовки до судових дебатів. Такий час встановлюється судом за його ухвалою» (постановою – для КПК).

Підготовку до судової промови найкраще починати з письмового її викладення П. Сергеїч (П. Пороховшиков) в своїй в роботі «Искусство речи на суде» зазначав, що: «не списавши декілька сажень паперу, ви не скажете сильної промови по складній справі. Якщо тільки ви не геній, прийміть це за аксіому й готуйтеся до промови з пером у руці» [10].

Разом із тим відомі оратори по-різному вирішували питання про спосіб підготовки промови. Так, А.Ф. Коні, Н.П. Карабчевський, Ш. Ажан не писали своїх промов, вдаючись до імпровізації виступів. Зате Цицером, Робесп'єром, Марат свої промови обов'язково писали, задалегідь роблячи у них виправлення, підшукуючи такі слова, які повинні були неодмінно вразити слухачів. У той же час питання про спосіб підготовки промови залежить і від уміння, досвіду, здібностей оратора, характеру й змісту справи, її обсягу. Незважаючи на це, підготовка до судової промови повинна розпочинатись із складання плану [11].

План повинен містити декілька основних його частин. Такими частинами є: а) огляд фактичних обставин справи; б) оцінка кожного доказу окремо та об'єднання їх в групи з аналізом в логічному їх розвитку; в) висновок по кожному факту, обставини та загальний висновок по справі.

Для першої частини промови характерним є те, що в цій частині промови не має необхідності детально переповідати всі обставини по справі. Достатньо зупинитися на основних ключових моментах, щоб не загроможувати початок промови дрібницями, які не мають прямого відношення до предмету дослідження. Такий підхід дасть можливість суду, народним засідателям, а у кримінальних справах майбутнім присяжним ще раз подумки окреслити події не в епізодичному їх плані, що мало місце при дослідженні доказів, а коротко «торкнутись» основних складових, які були предметом судового дослідження.

Після цього можна умовно розділити події на її складові й пояснити, які ж докази ритором віднесені до кожної складової, даючи при цьому аналітичну оцінку кожному такому доказу окремо та групі таких доказів в цілому. Це й є головною частиною промови.

Після закінчення аналізу групових доказів і тих висновків, які були зроблені ритором по кожній групі доказів, необхідно зробити загальний висновок по справі. Такий висновок повинен впливати із аналізу доказів і ґрунтуватися на таких доказах «з позицій законодавства» [12].

Разом із тим поірібно зазначити, що всі частини промови повинні бути взаємопов'язані, й кожна має починатись лише тоді, коли попередня частина закінчена. Незважаючи на це, переходи від однієї частини промови до іншої, повинні бути плавними, непомітними для слухачів. У такому разі промова буде носити цілісність і гарно сприйматиметься слухачами. Таким чином, судова промова повинна містити щонайменше три основних частини, які можуть підрозділятися на складові: а) огляд факти-

чних обставин справи; б) аналіз доказів; в) висновки по справі.

На нашу думку, як дослідження доказів, так і судову промову краще записувати, не покладаючись самовпевнено на експромт. П. Сергєйч щодо цього вказував – бійся імпрровізації. Імпрровізуючи, можна легко упустити найнеобхідніше й найважливіше.

Суть судового красномовства, як і інших видів ораторського мистецтва, полягає в умінні побудувати промову так, щоб вона була максимально переконливою, дохідливою, виразною [13]. Переконливість промови полягає не лише в перерахуванні доказів, але й у використанні в ній різних прийомів риторики зі вдалим застосуванням метафор. При цьому доцільним у промові є застосування порівнянь, які повинні бути влучними й витонченими.

Такі порівняння запам'ятовуються суддями, народними засідателями, присяжними, слухачами й прикрашають судову промову. Незважаючи на те, що судова промова переважно звернена до суду, такі звернення не повинні носити занадто точний характер. Наприклад: «Ваша честь», «зверніть увагу, Ваша честь» тощо. Необхідно не забувати, що в залі судових засідань присутня протилежна сторона, інші учасники процесу, слухачі. Тому звернення повинно бути таким, щоб кожен присутній в залі думав, що промовець звертається не лише до суду, але ці слова адресовані і йому. У свою чергу, суд вважав би, що таке звернення адресовано лише йому. Наприклад: «шановні панове», «я звертаю вашу увагу» тощо. Така побудова промови буде переконливою не лише для суду, але й для всіх присутніх у залі судових засідань.

Важливе місце в судовій промові при оцінці доказів займає експресія судового оратора. Експресивність – це візуальне та звукове проявлення оратора до того, про що він говорить. Цицерон при цьому зазначав, що без серцевого хвилювання й сили промова буде невиразною. При цьому значного ефекту експресивність промовця досягається за допомогою жестів і міміки. «Жести, – писав А.Ф. Коні, – оживляють мову, але ними потрібно користуватись обережно» [14]. Він зазначав, що рухи, жести, міміка пов'язуються з рухом думок і почуттів промовця, а обличчя говорить разом з язиком.

У той же час обгрунтованість, переконливість та доказовість судової промови ґрунтуються на логічних засадах. Усяка тавтологія, невизначеність та розпливчатість висновків впливає на результат такої промови. Ось чому логічна чіткість суджень в обгрунтуванні судової промови є її основою. Таким чином, даний ряд допоміжних прийомів є засобами, які впливають на виразність промови й направлені на посилення її емоційного впливу.

Виходячи із даних посилок можна зробити висновок, що судовій промові притаманними є засади, пов'язані із

психологічною, етично-логічною та правовою складовими судової промови. Все це і визначає специфіку інституту судових дебатів, яка полягає в поєднанні суміжних наук з процесуальним правом. Дана тема сьогодні залишається відкритою для наукового обговорення, оскільки має не тільки теоретичне, але й важливе практичне значення.

Сьогодні даному питанню не приділяється значної уваги і в юридичних вузах. Вони не мають програм із спецкурсу, де б майбутніх юристів навчали судовій риториці поєднаній із процесуальними галузями права. Ось чому молоді юристи-практики не вміють належним чином готуватися до судових процесів та вести такі процеси, а звідси вони і не вміють здійснювати блискучі судові промови, що позбавляє їх можливості, навіть при наявності знань, належним чином здійснювати захист чи представництво громадян України в суді.

ЛІТЕРАТУРА

1. Хоменко І.В. Еристика. Мистецтво полеміки: Навч. посіб. -К.: Юрінком Інтер. 2001. –164 с.
2. Абрамович С.Д. та ін. Риторика загальна та судова: Навч. посіб. -К.: Юрінком Інтер. 2002. –280 с.
3. Кримінально-процесуальний кодекс України. -К.: Вид. ІнЮре, 2004. –161 с.
4. Цивільний процесуальний кодекс України // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. -2004. -№ 5. –68 с.
5. Кодекс Адміністративного судочинства України. -К.: Юрінком Інтер. 2005. –82 с.
6. Матвиенко Е.А. Судебная речь. –Минск: Юрид. лит., 1972. –148 с.
7. Дадерко Л. Підготовка обвинувальної промови прокурора // Право України. -1999. -№ 9. –С.85.
8. Кони А.Ф. Приемы и задачи прокуратуры: Собр. соч. -М.: Юрид. лит., 1967. -Т.4. -141 с.
9. Ароцкер Л.Е. Тактика и этика судебного допроса. -М.: Юрид. лит., 1969. –13 с.
10. Сергєйч П. Искусство речи на суде. –М.: Юрид. лит., 1960. -305 с.
11. Молдован В. Мистецтво судової промови // Радянське право. -1982. -№ 7. –С.45.
12. Абрамович С.Д. та ін. Риторика загальна та судова: Навч. посіб. -К.: Юрінком Інтер. 2002. –284 с.
13. Леоненко В.В. Профессиональная этика участников уголовного судопроизводства. -К.: Наука, 1981. -141 с.
14. Шекель В.М. Основы ораторского мастерства. -М.: «Мысль», 1990. –85 с.

Надійшла до редколегії 10.01.2006

ЯСИНОК Н.Н. О НЕКОТОРЫХ ПОЛОЖЕНИЯХ, КОТОРЫЕ НЕОБХОДИМО ЗНАТЬ ПРИ ПОДГОТОВКЕ К ВЫСТУПЛЕНИЯМ В СУДЕБНЫХ ДЕБАТАХ

Проанализировано содержание подготовки участников судебного процесса к судебным дебатам.

JASINOK N.N. ABOUT SOME POSITIONS WHICH ARE NECESSARY FOR KNOWING BY PREPARATION FOR STATEMENTS IN JUDICIAL DEBATE

The contents of preparation of participants of litigation to judicial debate are analyzed.